

DURO BASLER

STARI GRAD SREBRNIK I PROBLEMATIKA NJEGOVE KONZERVACIJE

Stari grad Srebrnik, onakav, kakvog danas vidimo, nosi obilježje strateškog objekta.¹ Prvobitno je po svoj prilici bio izgrađen kao feudalni zamac, ali je pored rezidencijalne funkcije imao karakter stražara u sistemu utvrđenog limesa između ravne Panonije i pretežno planinske Bosne, štiteći na taj način područje južno od Save od aspiracija potestata krune svetog Stjepana. Tu svoju ulogu braniča širokih područja on je, s više manje uspjeha, igrao nekoliko stoljeća, pa i u doba turske dominacije u našim krajevima, kada su politička stremljenja tendirala povremeno i u protivnim pravcima.

Opis i historijat grada dali su dr. Ćiro Truhelka i prof. Hamdija Kreševljaković.²

Srebrnik je u Srednjem vijeku pripadao župi Usori i ležao nadomak njene istočne granice. Najstariji spomen o njegovom postojanju datira iz prve polovine XIV vijeka. Kad je, naime, 1332 godine došlo do spora o posjedu Stona između bosanskog bana Stjepana II Kotromanića i srpskog kralja Dušana, Dubrovčani su osjetili da je došao pogodan čas da Ston uzmu pod svoju vlast. Republici je diplomatskim putem uspjelo da izmiri oba vladara, ali je Ston uzet kao cijena za učinjene usluge. Bosanski ban i srpski kralj su se svečano odrekli prava na ovaj posjed. Početkom februara 1333 godine pođe dubrovačko poslanstvo u Bosnu da dobije pismenu potvrdu za dato obećanje. Ban Bosne, Usore i Soli je tada stolovao na Srebrniku. Na njegovu se dvoru slavilo posebno

slavlje: banu se upravo rodio sin. Bila je to odlična prilika da se u posebno prijatnoj atmosferi postigne cilj. Poslanici su stigli pod Srebrnik, gdje im ban dne 15 istog mjeseca izdaje darovnicu sa zlatnim pečatom, kojom Dubrovačkoj Republici »za siva vremena« priznaje vlast u Stonskom rtu i Prevlaci.³

Banski dvor tog doba bio je nesumnjivo jednostavno opremljen, ali se to ipak može smatrati najsjajnijim danima starog Srebrnika. Grad je, naime, kasnije vidio i mnogo teških dana.

Prvi put pada Srebrnik u mađarske ruke 1393 godine, za vrijeme vojnog pohoda kralja Sigismunda. Na Srebrnik tada dolazi mađarska posada, ali teškom mukom zadržava taj posjed. 1405 godine bosanska je vojska u protunapadu, usmjerena između ostalog i na srebrničku posadu. Na čelu vojske nalazi se kralj Tvrtko II. Rat traje pune tri godine (do 1408), a svršava teškim porazom bosanske vojske pod Doborom.

Da bi oslabio Bosnu, kralj poklanja Srebrnik srpskom despotu Stefanu Lazareviću, no samo nominalno, budući da je mađarska vojska i nadalje ostala kao posada na gradu.

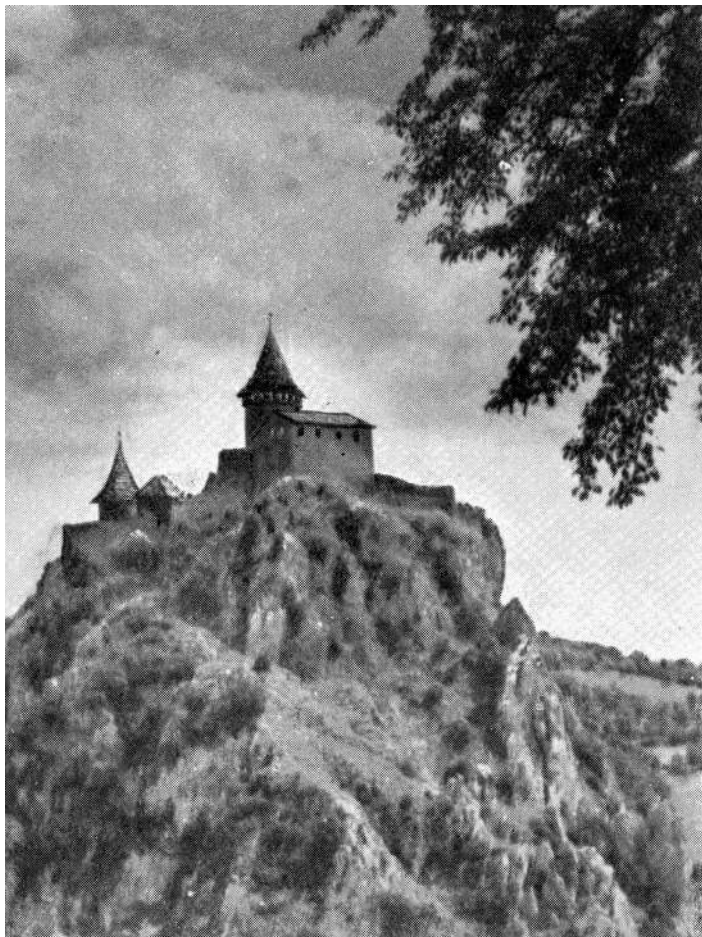

Sl. 1. Geografski položaj Srebrnika

¹ U starim dokumentima slavenske redakcije grad se naziva Sr'brnik' (1333), te Srebrnik' (XV vijek). U talijanskoj transkripciji pišu Srebrnich (1333), u mađarskim dokumentima Srebranich (1408), a njemačkim Srebernick (1718) i Srebernik (1790). Truhelka piše Srebrnik, a Kreševljaković Srebernik.

² Dr. Ćiro Truhelka: Naši gradovi, Sarajevo 1904, str. 69–74. — Hamdija Kreševljaković: Stari bosanski gradovi. Naše starine I, 1953, str. 40.

³ Fr. Miklošić: Monumenta serbica, Wienae 1858, str. 105–107.

Sl. 2. Srebrenik u drugoj polovini XVIII vijeka. Po-kušaj rekonstrukcije retušom po modernoj fotografiji

U ljetu 1426 godine prodiru Turci dvaput u župu Usoru te dolaze i pod Srebrenik. 1430 godine vidimo na gradu još uvijek mađarsku posadu. Po želji Dubrovčana, naime, mađarski zapovjednik Srebrenika pljačka Pavlovića zemlje za vrijeme Konavojskog rata (1430—1433).

1463 godine Turci uništavaju srednjovjekovno bosansko kraljevstvo. Kralj Matija Korvin još iste godine preotima veći dio Bosne iz turskih ruku, i na Srebreniku formira jedno od žarišta akcije za odbranu Mađarske od turskih nasrtaja. U pograničnim sukobima grad nesumnjivo mnogo trpi, do 1520 godine, kada — slabo opremljen — nakon 10-dnevne opsade pada pod tursku vlast.⁴ Srebrenik time gubi nekadašnji značaj, budući da se velika bojišta tursko-evropskih sukoba pomiču daleko na sjever. Stari bosanski utvrđeni limes gubi svoju važnost, a Srebrenik ostaje, po svoj prilici, napušten, ili za još neko vrijeme s manjom posadom.

Kada je 1701 godine formirana Gradačačka kapetanija, u njen je sastav ušao i Srebrenik. Nije nam poznato koja mu je uloga tada dodijeljena u igri koja je prethodila Požarevačkom miru. 1718 godine austrijska granica poteže se 1 sat (djelomično i ½ sata) hoda (jahanja) na jug od Save,

⁴ D. Mazalić: Tešanj; Gl. Z. m. 1953, str. 289—290.

tako da područje sjeverne Bosne ostaje strateški neosigurano. Srebrenik toga doba navodi se samo kao selo (vidi sliku br. 6), a iz toga se može zaključiti da je stari grad u to doba bio potpuno u ruševinama. U nastalim prilikama Srebrenik, međutim, dobiva ponovno značaj nekadašnjeg pograničnog utvrđenja, koji ne blijedi ni poslije povratka bosanske Posavine pod tursku vlast, Beogradskim mirom 1739 godine. 1756 godine postoji na gradu posada čiji je zapovjednik podložan gradačkom kapetanu. 1777 godine javljaju o nekim manjim popravcima, što znači da su se zgrade vremenom djelomično obrušile. Anonimni izvještaj iz Bosne od 1790 godine spominje međutim Srebrenik već kao stari zamak,⁵ bez detaljnijeg opisa njegovog korišćenja. Godine 1804 na gradu se nalazi posada od 20 vojnika. Prilikom popisa ratnih zaliha 1833 godine ovdje je nabrojeno 7 topova. Oko 1835 godine Srebrenik napušta njegova posljednja posada. Tri godine kasnije (1838) on je u ruševnom stanju, a oko 1850 drže se samo još neki objekti. U gradskoj se džamiji, koliko se sjećaju današnji stanovnici, klanjalo još u drugoj polovini XIX vijeka, ne toliko zbog nedostatka pogodnih bogomolja u okolici, koliko zbog časti i stare slave ovog grada.

Toliko nam, u grubim crtama skicirano, govori historija o gradu Srebreniku, a time smo dobili okosnicu za razumijevanje onih materijalnih ostataka, koji su sačuvani od zuba vremena i ljudskog razaranja. Ipak nam je vrlo draga činjenica da ni jedni ni drugi, mislim na vrijeme i ljude, nisu suviše mnogo oštetili ovaj grad. Smješten u vrlo povoljnim klimatskim uslovima, a za ljude gotovo nepristupačan, grad je do danas ostao odlično sačuvan.

*

Pod utiskom sačuvanih historijskih podataka, gledajući ruševine, lako bismo pomislili da se pred nama danas koči stari, srednjovjekovni Srebrenik. Vrlo brzo, međutim, moramo zapaziti da su ostaci starog, prvobitnog zamka vrlo oskudni i svedeni na najmanju mjeru. Ono što danas vidimo, uglavnom je djelo turskog perioda. Na to nas prije svega upućuju detalji arhitekture, u čije porijeklo ne možemo sumnjati. Zidine Srebrenika čine homogenu cjelinu. Oni su načinjeni u jednom zamahu, prema jednom cjelovitom planu, i od jedne skupine majstora, a to se — kako vidimo — nije moglo dogoditi prije dolaska Turaka u ove krajeve. Iznimku čini kula br. III koja je starijeg datuma, možda jedini objekat srednjovjekovnog grada, koji je zbog posebne funkcije zadržan u sklopu kasnijih građevina. Arheološkom istraži-

⁵ Genau Localkenntnis des Konigreichs Bosnien, Wien 1790, str. 14. U Glasniku Zem. muzeja 1908, str. 95—112, objavljeni rukopis ovog djela pogrešno je datiran.

Sl. 3. Stari grad Srebrenik. Pogled sa zapada preko uvale Srebrničkog Potoka. Kod mjesta »A« i lijevo odatle je područje srednjovjekovnog podgrada, koje se kao Podsrebrenik spominje u povelji od 1333 godine, a danas se naziva »Varoš«. Kod »B« su nasipi s ostacima arheološkog materijala, vjerojatno nastali rušenjem starog grada u prvoj polovini XVIII vijeka. Ograđeni izvor vode nalazi se kod mjesta »C«. Srebrničke građevine s lijeva na desno: zid sjevernog obora, kula br. II, kula br. III (džamija), cisterna, glavna kula (br. IV), stambena zgrada i zid južnog obora.

vanju na ovom dijelu biće svakako posvećena posebna pažnja, budući da potezi njenih zidova pokazuju prepravke i dogradnje koje mogu baciti više svjetla na pitanje arhitektonskih značajki grada do XVIII vijeka.

Nameće nam se pitanje: kakav je izgledao grad Srebrenik u februaru 1333 godine, kada je u njegovom podgrađu stolovao ban Stjepan II Kotromanić, a poslanstvo Dubrovačke Republike došlo s ljubaznim čestitkama zbog rođenja sina i prikrivenim strahom od ishoda pregovora o Stonu.

Kako znamo, ban svoju povelju izdaje »pod gradom, pod Srebrenikom«, ili »soto Srebrenich«, kako se piše u dodatnoj primjedbi dubrovačke državne kancelarije.⁶ Dvor se, dakle, nalazio u podnožju grada, u dnu uvale teatralnog oblika, a poviše prodora potoka. Ne znamo kako je izgledao taj dvor, ali nije isključena mogućnost da arheološkim istraživanjem u budućnosti dobijemo o njemu neke podatke.

Gore na gradu, negdje na mjestu današnje glavne kule, stajao je možda »donjon« sa okruglom ili potkovastom osnovom, kako to vidimo na savremenim utvrđama u obližnjem području, na Doboru, starom gradu na Ukrini i slično. Uz njega se vezivala stambena zgrada, siva i oskudna oknima. Mali vrt uz južne obronke unosio je nešto

života i šarenila u bezbojnost sivih građevina. Do zgrada se uzlazilo stepenicama, pošto se prošlo kroz vrata pored kule br. III. Tako je otprilike izgledao onaj gornji, za gospodara namijenjeni dio grada. U donjem dijelu (prostori I—III) nalazile su se pomoćne prostorije, za poslugu i gradsku stražu. Sjeverno, ispod grada, u podgrađu (»suburbium«, »sotto borgo«) bilo je smješteno naselje s banovim dvorom. Danas su na tom mjestu njive i pašnjaci koji nose naziv »Varoš«. Jugu okrenute njive poviše Varoši zovu se Kraljevac, a široki kompleks južno od zamka »Gradske njive«.

Graditelji starijeg Srebrenika nisu umjeli koristiti majdan filita u blizini grada, iako je on zbog velikog postotka vapnenca vrlo podesan za građenje. Zidarima koji su negdje drugo bili navikli na rad sa čistim krečnjakom, on nije ulijevao valjda dovoljno povjerenja. Građevine novijeg Srebrenika izgrađene su, naprotiv, isključivo od pločastog filita.

Kao što nam nije poznato vrijeme kada su udareni temelji prvih građevina na Srebreniku, isto tako nam je ostalo zasad nepoznato dokad je postojao stari zamak. Usavršavanjem ratnih vještina tokom XIV, a naročito XV vijeka, nužno je bilo da se izvrše prepravke u fortifikacionim ustanovama srednjovjekovnih gradova. U Jajcu vidimo kako se uvelike popravlja i doziđuje grad po-

⁶ Miklošić: Monumenta serbica, str. 107

Sl. 4. Stari grad Srebrenik. Pogled od istoka

slije 1463 godine,⁷ iako je samo nekoliko godina ranije ondje postojala kraljevska rezidencija, u čiju su izgradnju utrošena nesumnjivo obilna sredstva. Stanje Srebrnika 1463 godine bilo je u fortifikacionom pogledu teže od Jajca. U pograničnom području, daleko od političkih i kulturnih centara, Srebrenik je opadao, mijenjajući razne gospodare koji su odreda bili ličnosti perifernog značaja. Srebrenik je kao središnji grad bio nesumnjivo popravlján i prepravlján u doba Korvinove Banovine, dakako u prilikama koje nisu dozvoljavale preveliko razmetanje. Ove popravke bismo mogli prije zamisliti kao obično krparenje na već postojećim zidovima.

Vrlo je vjerojatno da je Srebrenik ubrzo poslije pada u turske ruke, zbog strateških uslova ostao pust i prepušten propadanju. Neumorni putnik Evlija Čelebija ne nalazi potrebe da se ovamo navrati, a austrijska obavještajna služba bilježi u prvoj polovini XVIII vijeka samo beznačajno selo »Srebernick«.

Primicanje austrijske granice na obale Save svakako je uslovalo obnavljanje srebrničkog utvrđenja. Radovi su tekli nezapaženo od očiju nepoželjnih putnika, dok su službeni dokumenti o tom činu — ukoliko su postojali — danas već zagubljeni. Srebrenik je, takoreći, ponovno izrastao iz zemlje. Da je to moglo biti između dvadesetih i tridesetih godina XVIII vijeka, govori i činjenica da su 1777 godine vršeni popravci, a austrijska špijunaža ga 1790 godine naziva starim zamkom

(ein altes Schloss). Mislim da je ovim izrazom izrečen sud više o sistemu utvrde, koji je za evropske pojmove tog doba bio zaista zastario.

Na temelju ovih podataka možemo otprilike sebi predočiti stanje Srebrnika tokom XVIII stoljeća. Grad ponovno dobiva strateški značaj. Stari, prepravljani i krpljeni srednjovjekovni zamak toliko je, međutim ruševan, da se o jednom novom popravljánju praktično nije moglo više govoriti. Graditelji su bili načistu s tim da prokisli i mrazom razbijeni zidovi nisu u stanju da sami sebe drže, a kamoli da odolijevaju prodornosti novih topova, tim prije što su se, sigurno, kao i kod mnogih gradova, sastojali od dva niza zidova: starog, srednjovjekovnog, a pored njega dozidanog pojačanja iz doba modernizacije oružja, naročito u XV vijeku. Takve prilike zahtijevale su temeljitu rekonstrukciju. Ostaci zamka su porušeni i bačeni u provaliju. Od razaranja je ostala sačuvana kula br. III koja je, valjda još početkom XVI vijeka pretvorena u džamiju, i kao takva možda održavana kroz cijelo vrijeme, dakle i onda kada su ostala zdanja bila potpuno ruševna. Ne bi inače bilo razloga da se zgrada ostavi netaknuta prilikom ponovne izgradnje zamka u XVIII vijeku.

Novi Srebrenik je, kako se čini, sagrađen u starim obrisima, jer je to, možda, bilo jedino moguće u uslovima koje je pružalo ovo mjesto. Razumljivo je da mu kao takvom nije bila osigurana aktivna egzistencija za dugi period vremena. U prvoj polovini XIX vijeka on je napušten od vojske i prepušten propadanju, izuzev džamije koja se održavala još nekoliko decenija.

⁷ Đoko Mazalić: Stari grad Jajce, Glasnik Zem. muzeja 1952, str. 72.

Srebrnik je smješten u planini Majeveci na nadmorskoj visini oko 500 metara. Ruševine su položene na stijenama poviše usjeka Srebrničkog Potoka, koji tu u blizini ima svoj izvor. Radom potoka erodiran je sjeveroistočno od grada veliki prostor u uvalu teatralnog oblika, čiji rub nadvisuje gradinu za oko 200 metara. Tu se posebno ističu Golo Brdo (kota 719) i Karahum (kota 662). Usjek što ga je prosjekao potok ispod grada dubok je oko 100 metara. Na taj način Srebrnik je zaštićen od sjevera i istoka, a otvoren prema jugu i zapadu, kamo se spuštaju brežuljci do potoka Tinje (nadim. visina 190 m) koji protječe oko 2,5 km daleko na zapad odavde.

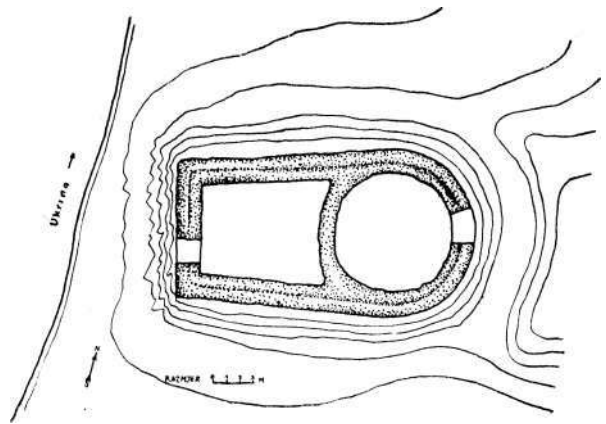
Željeznička stanica Srebrnik, na pruzi Tuzla—Brčko, leži oko 4 km zapadno od grada.

Skala termičkih promjena u atmosferi oko Srebrnika odgovara uslovima umjereno kontinentalne klime. Grad bi bio povremeno izložen jačim udarcima periferne kontinentalne klime, koja u ove krajeve prodire dolinom Save od istoka i sjeveroistoka, ali maločas opisani položaj uveliko ublažava uslove u tom pogledu. Zadržavanje magle u blizini grada svedeno je na najmanju mjeru, pa je tako reducirana i opasnost od prevelikog noćnog zamrzavanja vlagom zasićenih zidova. Građevinski materijal donošen je iz majdana u Karahumu, dakle iz prilika koje su klimatski povoljne za položaj Srebrnika. I ovo se nesumnjivo povoljno odrazilo na sačuvanost građevina. Mnoge vrste kamena, a naročito porozni krečnjak, neobično su osjetljive na promjenu klimatskih uslova, a naročito u slučajevima kada se iz visoko položenog majdana nose na građevine u doline rijeka, gdje su — u slabom strujanju zraka — izložene razaranju vlagom zasićenog zraka u vrijeme noćnog smrzavanja.

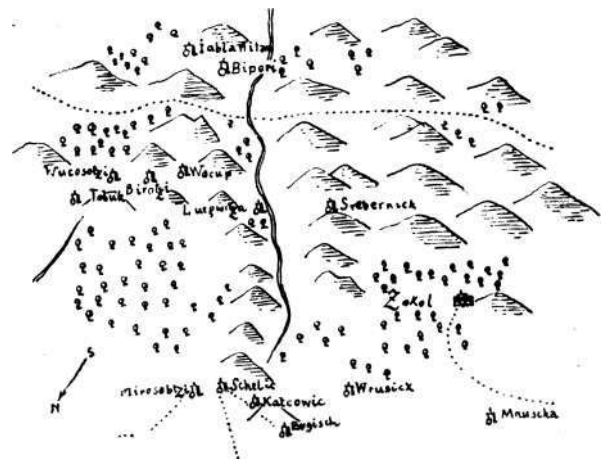
*

Konzervacija grada u obliku pripremnih radova otpočela je 1954 godine na inicijativu Sreškog narodnog odbora u Tuzli, čijem je administrativnom području Srebrnik pripao u novije doba.

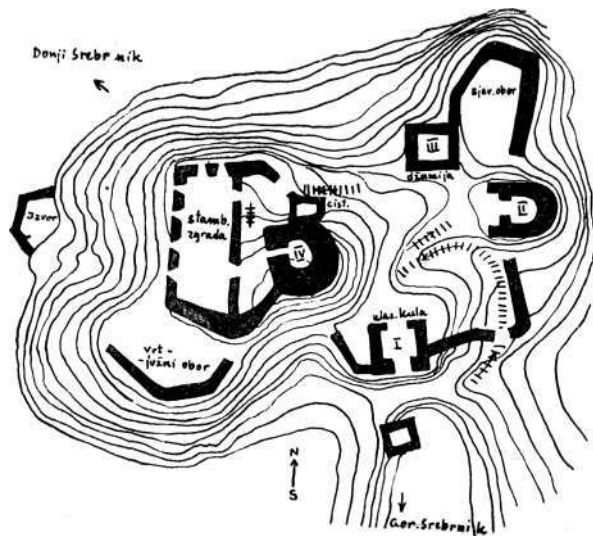
Prije nego što je pristupljeno radovima, riješeno je pitanje buduće namjene spomenika. Investitor je rado prihvatio sugestiju da se iz ove akcije eliminiraju trgovački profiti. Zaključeno je, naime, da grad nakon konzervacije bude uređen kao izletišta za nedjeljni odmor građana tuzlanskog industrijskog bazena, a za učenike kao jedan od objekata očigledne nastave. Zbog udaljenosti od željezničke pruge, a pošto u blizini nema pogodnog svratišta, biće potrebno da se na gradu osigura krov da bi posjetioci koji dolaze da ga razgledaju, bili zaštićeni u slučaju nevremena. Treba predvidjeti i opremiti prostorije za noćivanje i za duži, višednevni boravak posjetilaca, ako i to bude ustrebalo. Odlučeno je, dakle, da se konzervatorski radovi orijentiraju u pravcu obnove krovova i najnužnije adaptacije prostorija za novu funkciju. »Obnova« — kako ćemo kasnije

Sl. 5. Stari grad na Ukrini (Glazh ?). U oblikovanju izgrađenog prostora zapaža se tipska srodnost sa Srebrnikom. Može se zaključiti da su se graditelji novog Srebrnika povodili za nekim starijim uzorom. Na zidovima ovog grada zapažaju se dvije građevinske epohe, zapravo naknadno pojačanje postojećih odbrambenih zidova, nesumnjivo u vezi s usavršavanjem ratnih vještina u drugoj polovini XIV i tokom XV vijeka. Sudeći po arheološkim nalazima zamak je napušten i razoren u drugoj polovici XV vijeka

Sl. 6. Isječak iz geografske karte I. Berndt-a od godine 1718. Srebrnik je zabilježen kao selo na brijegu. Jedini utvrđeni grad u ovom kraju je Sokol («Zokol») kod Gračanice. (Na karti se još vide neka majevička sela: Jablanitz = Jablanica, Biperi = Piperi, Wacup = Vakuf, Birotzi = Perkovci, Luegwitza = Lukavica, Schelic = Čelić, Katcowic = Ratković.) (Karta precrtana iz Glasnika Zem. muzeja za godinu 1907, str. 190)

Sl. 7. Stari grad Srebrenik. Orijehtaciona skica. Grad još nije u cjelini snimljen, a ovaj kroki treba da pruži samo približnu sliku rasporeda građevina o kojima se govori u radu

vidjeti — u ovom slučaju pretstavlja zapravo samo neznatan korak dalje od »konzervacije« u vrlo strogom smislu riječi.

Budući da se Srebrenik sastoji od nekoliko odvojenih objekata, mi nismo u mogućnosti da o konzervaciji grada govorimo kao o jednom jedinstvenom postupku. Svaki pojedini njegov dio pretstavlja u konzervatorskom smislu problem za sebe, za čije su liječenje potrebni individualni recepti. Pokušaćemo, stoga, da ukratko analiziramo skupine pojedinih objekata.

ULAZNA KULA (br. I) je jedini objekat s oštro modeliranim bridovima uglova. Kula je izgrađena na dva sprata koje rastavlja zidani lučni svod. S vanjske strane u prizemlju se nalaze široka polukružno zasvedena vrata. U dovratniku se vide rupe na mjestima gdje su bile utaknute baglame. Pod je popločan kamenom. Stropni luk stradava zbog atmosferilija, koje se — budući da je kula otkrivena — sakupljaju u gornjem spratu, a zatim cijede kroz svod u prizemlje.

Prema unutrašnjosti je ulazni otvor kule još veći. Gledajući od grada prema kuli, s desne strane se vide ostaci strmih i uskih kamenih stepenica koje su vodile na prvi sprat. Svjetlost u prostoriju na spratu dopirala je kroz dva okna na vanjskom pročelju kule. Prozori su maleni i nisko položeni. Između njih je u zid umetnuta ploča na kojoj je valjda bio zapisan kronogram gradnje, koji je u međuvremenu stradao, jer je — kako izgleda — poslužio kao meta puščanih metaka nekim neodgovornim licima u novije doba. Koso poviše lijevog okna nalazi se mala puškarnica. Zidovi kule su gotovo potpuno sačuvani, tako da

sadašnja niveleta potkrovlja može uz manje popravke da posluži kao podloga za krovnu konstrukciju. Krov je neophodno potreban, jer se jedino njegovim postavljanjem može s uspjehom da zaštiti cijeli objekat. Stari krov je bio piramidalnog oblika. Druga se dokumentacija o njemu nije sačuvala tako da se ne može sa sigurnošću tvrditi da li je on bio izveden od koso položenih letvica (šindre) ili od kamenih ploča. Na Srebreniku se naime, radilo na jedan i na drugi način. Prema vrsti pokrova izgledao bi i njegov oblik. Krov od ploče bio je nizak, dok pokrivanje daščicama iziskuje strme strane, pa tako i nešto lakšu, ali obično visoku konstrukciju. Postavljanje vrata i umetanje prozora može se naknadno riješiti.

Pored kule postoji mali prigradak s osnovom trapezastog oblika, zasveden čemerom. Prema tradiciji je ovdje bila gradska kuhinja. Postavljanjem krova od filitnih ploča i dozidom urušenog unutrašnjeg zida, ova bi se prostorija ponovno osposobila za neku korisnu namjenu. Od ulazne kule spušta se prema sjeveru zid koji nakon desetak metara zaokreće u pravcu kule br. II. Udno tog zida, kod pregiba izgrađen je sporedni izlaz, koji danas služi za komunikacije s gradom, budući da je glavna kapija s vanjske strane potpuno nepristupačna. I ovom se ulazu teško prilazi, pa je stoga izgrađen podzid za mali put i nekoliko stepenica. U unutrašnjosti zamka izgrađene su u okviru pripremljenih radova 1954 godine rustične kamene stepenice do ulazne kule. Na taj je način omogućen prelaz u grad. Stepenice su izvedene od grubo pritesanih ploča filita, umetnutih u sakrivenu betonsku masu. Stepenice se kreću u luku, tako da se — odaklegod se gledale — samo djelomično vide. Na taj je način postignuta njihova nenametljivost kod promatranja gradine. Poseban nacrt za stepenice nije načinjen, ali je radnicima obilježena trasa. Na gradu, naime, već postoje jedne originalne stepenice, kojima se od džamije uspinjalo ka stambenoj zgradi i glavnoj kuli. Izvođač je, prema tome, imao pri ruci vjerodostojan uzorak za svoj rad. U beton za podlogu novih stepenica primiješan je filitni pijesak, da bi se na taj način ispitala mogućnosti za upotrebu sličnog morta na delikatnijim konzervatorskim zahvatima, koji će se izvoditi ovdje u budućnosti. Eksperimentat je uspio, budući da je zelenkasto-sivi cement, izmiješan sa plavkasto-sivim filitnim pijeskom, dao kvalitetnu masu koja je ne samo po svojoj tvrdoći srodna staroj žbuci Srebrenika nego se i svojom bojom potpuno približila staroj patiniranoj površini zidova.

Od uskog međuprostora s unutarne strane ulazne kule izgrađen je 1954 godine podzid za uski puteljak prema kuli br. II. Na tom je mjestu kretanje bilo gotovo nemoguće zbog teško prohodnih stijena. I pored sveg traganja za ostacima starog prolaza, nisu se mogli otkriti nikakvi ostaci. Postojala je mogućnost da je taj prilaz bio izveden

u drvetu, u obliku stepenica koje su se mogle uništiti u času opasnosti. Zid je izveden od filitnih ploča, povezanih betonom, pa se po svom vanjskom izgledu potpuno prilagođava starim građevinama.

KULA br. II je u obliku polukruga. Zbog oblika svoje osnove, ona je mogla biti pokrivena visokim krovom od letvica.

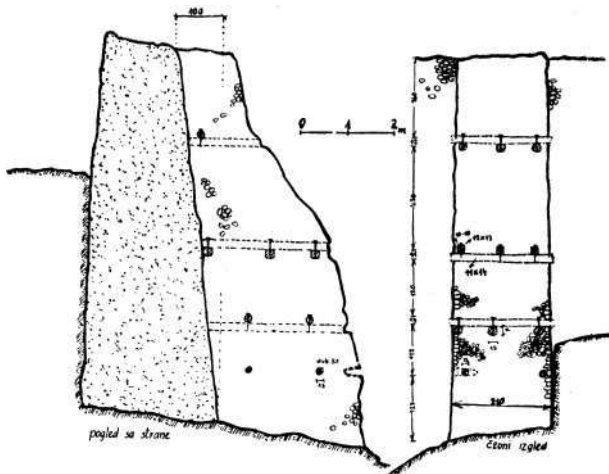
Kula je lakom drvenom konstrukcijom bila podijeljena u dva sprata. Jedini otvori bili su puškarnice. Za njenu obnovu potrebna je, prije svega, izgradnja novog krova, budući da kiša i otopljeni snijeg nemaju kamo da otiču, nego prokapljuju u temelje, a time ugrožavaju stabilitet građevine.

SJEVERNI OBOR služio je — kako izgleda — za smještaj topova. Konzervatorski rad sastoji se u izradi zaštitnog betonskog sloja na površini zidova. Prostor obora treba ostaviti kao travnjak, malu livadu sa nekoliko žbunova niskog ukrasnog bilja. Posebnu pažnju treba posvetiti drenaži i odvodima suvišne kišnice i sniježnice. Obično je već stari graditelj ostavio u zidovima otvore za odvod vode, ali su se oni u mnogo slučajeva začepili i ne vrše više svoju funkciju. Hidrofilna tla, kakva obično susrećemo na starim gradovima, reagiraju na ljetne pljuskove pojačanim pritiskom na bočne zidove. Ako takvi zidovi nisu ugrađeni u živac kamen, onda po razvlaženoj zemljinoj podlozi lagano klize u pravcu odakle nema pritiska.

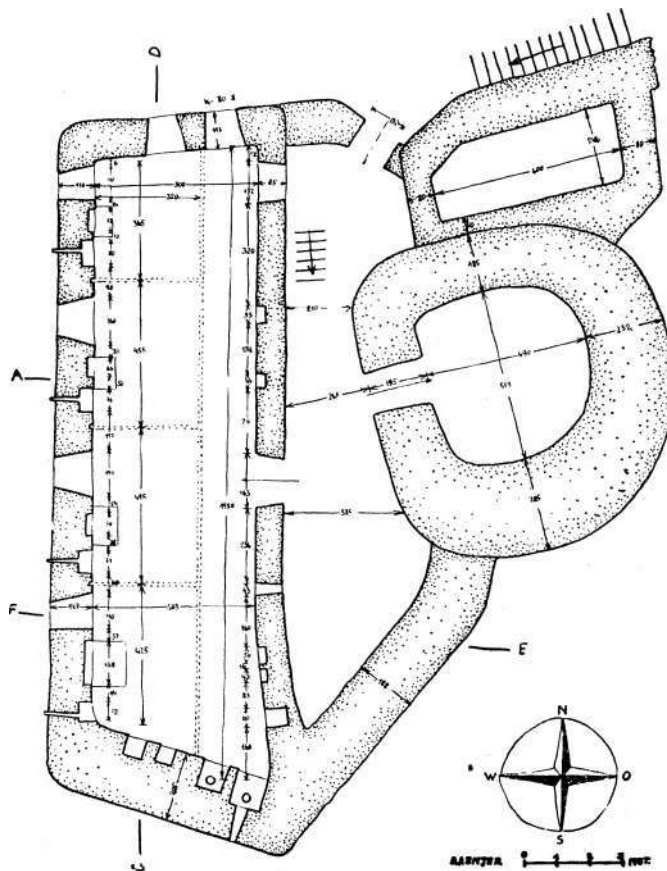
Arheološko iskopavanje u dvorištu ovog obora neće dati sigurne podatke o smjenama kultura na Srebrniku. Zaštitni zid ovog obora izgrađen je, naime, u XVIII vijeku, pa moramo pretpostaviti da je prije njegove izgradnje bio očišćen sav prostor u dvorištu. Konstrukcija zida ne pokazuje, naime, nikakve tragove pregradnje ili nadogradnje na neke već postojeće zidove, a po svojoj strukturi on je istovjetan sa objektima izrazito turskog perioda.

KULA br. III. — Posebnu pažnju konzervatora zahtijeva kula br. III. Zgrada je po pričanju starih ljudi bila još koncem XIX stoljeća aktivna bogomolja. Danas je to, međutim, najslabije sačuvani objekat grada Srebrnika, iako to nije moralo da se dogodi s obzirom na doskorašnju upotrebu. Šta se, zapravo, krije u zidovima i odbačenom materijalu ove kule, to ćemo saznati tek arheološkim istraživanjima. Po načinu gradnje ona se potpuno razlikuje od ostalih građevina. U podu se zapaža okrugli otvor u razmjerima običnog manjeg bunara. Temeljni zidovi tekli su u raznim pravcima, pa nam se kula pričinja samo kao nadgradnja nekog drugog, ranije porušenog objekta. Kao građevni materijal upotrebljen je svjetlosivi krečnjak, povezan krečnim mortom. Po načinu gradnje

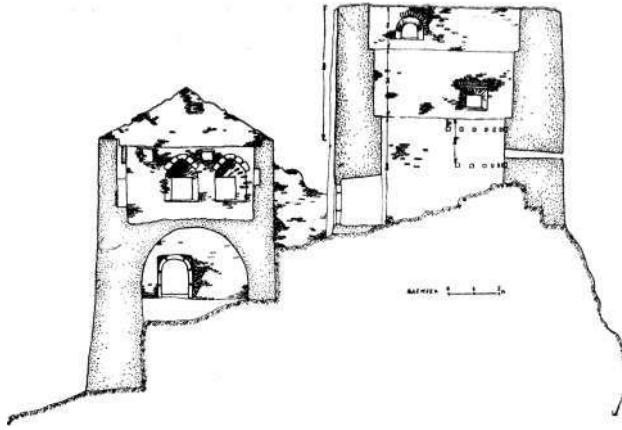
to je po svoj prilici srednjevjekovni objekat. U prilog tome govori naoko neznatni detalj u konstrukciji zidova. Za njihovu izgradnju je, naime, upotrebljen sistem drvene armature (vidi sliku br. 8).

Sl. 8. Stari grad Ključ. Kontrafor na vanjskom zidu. Sistem zidanja pomoću drvene armature tipičan je za domaću arhitekturu Srednjeg vijeka i turskog doba. Zbog veličine, načina obrade i slaganja kamena u lice zida, nije, naime, dobiven statički dovoljno siguran oklop koji bi izdržao pritisak kaše od gašenog kreča i sitnog kamena, čime je popunjavana srž zida.

Sl. 9. Stari grad Srebrnik. Osnova stambene zgrade i glavne kule

Sl. 10. Stari grad Srebrenik. Stambena zgrada i glavna kula, presjek A—B

Nastali u skromnim tehničkim uslovima, srednjovjekovni gradovi izgrađivani su od amorfno-kamena uz obilatu upotrebu krečnog morta, kao sredstva za vezivanje. Vezna moć vlažnog kreča, bez obzira na eventualne druge primjese, razvila se, međutim, sušenjem u vrlo dugom periodu od nekoliko godina (pa i decenija). Kamena obloga lica debelih zidova služila je često puta samo kao oplata amorfnoj masi od nabacanog kamena i krečne žbuke u unutrašnjoj srži, a ni u kom slučaju kao sredstva za osiguranje jačine zida. Usporedno s podizanjem zida u visinu, nije se moglo računati sa sušenjem, pa tako i stvrđavanjem osnove i njegovih dijelova. Kao posljedica toga, novi dio zida bi se slijegao, pucao i raspadao. Da bi se spriječilo ovo raspadanje, graditelji su došli na ideju da drvenom armaturom (narod je danas zove hatula) pojačaju stabilitet i nosivost zida.

U prvo doba zaposjedanja Bosne, Turci se kod gradnje velikih utvrđenja još služe ovim srednjovjekovnim dostignućem, ali ga vremenom napuštaju. Prilikom rekonstrukcije Srebrenika ovaj je način zidanja bio već potpuno napušten.

Solidno građeni zidovi današnjeg Srebrenika nisu doveli do pucanja i otkidanja lica zidova, što je gotovo normalna pojava kod gradova iz Srednjeg vijeka. Već odsustvo drvene armature (hatula) govori da su zidovi konstruirani ravnomojerno, tj. da je u njihovu srž kamen ulagan tako da se sa vanjskim licima mogao stopiti u jednu cjelinu. Kod srednjovjekovnih gradova lica zidova izvedena su od relativno većih komada kamena, povezanih tanjim slojevima žbuke, dok u njihovoj srži prevladava obično krečna žbuka. Ukoliko je kamen tvrdog kvaliteta, postoji opasnost da dođe do oštre razlike u specifičnim težinama između mase lica (u kojoj preovladava kamen) i srži takvih zidova (u kojoj preovladava krečna žbuka). Kao posljedica nejednolikog pritiska što ga obje mase čine na svoju podlogu, a i slijeganja zida, dolazi često do otkidanja lica od srži zidova. Ovakav lom se

još više događa kada se podloga zida, zbog utjecaja kiše i snijega, raspada s vanjske strane zida, dakle na mjestima koja su više izložena pritisku mase lica zida.

U prilikama u kojima smo zatekli kulu br. III, nema smisla govoriti o konkretnim zahvatima koji treba da se poduzmu na njoj. Njih će diktirati rezultati arheološkog pretraživanja koji se neće ograničiti samo na užu prostor oko kule, nego i na nasip odbačene zemlje u podnožju grada. Ovdje su površinskim pretraživanjem otkriveni brojni ulomci srednjovjekovne keramike, a nisu isključeni ni drugi nalazi. Zgrada je, kako se sjećaju svjedoci, bila pokrivena piramidalnim krovom od drvenih letvica.

GLAVNA KULA. — Stepenicama koje odavde vode pored cisterne, dolazimo u gornji dio grada. Njega sačinjavaju glavna (donjon) kula, stambena zgrada za posadu i cisterna za zahvatanje kišnice. Južno se na stambenu zgradu nadovezuje manji ograđeni prostor, i opet jedan obor, koji je — ukoliko je postojao u Srednjem vijeku — služio kao mali gradski vrt.

Ovaj dio grada čini jednu cjelinu. Tokom postojanja, on je bio namijenjen za boravak gospodara. Kod obnove u XVIII vijeku zadržan je, kako izgleda, osnovni raspored starog zamka, sada prilagođen novim prilikama i izmijenjenoj kulturi stanovanja.

Glavna (donjon) kula (br. IV) ima osnovu u obliku pravokutnog trokuta s polukružno zasvedenom hipotenuzom. Širina ozidanog prostora kreće se između 9,5 i 11 metara. Temelji zidova dosižu mjestimično debljinu od 2,85 metara, a debljina u potkrovlju iznosi 1,6 metara. Osim donje, prizemne prostorije postojala su još dva sprata, odijeljena drvenom konstrukcijom. Kula je vjerovatno bila pokrivena drvenim krovom. Na spratove se uzlazilo također drvenim stepenicama.

Obnova međuspratne konstrukcije ne predstavlja poseban problem. Ležišta greda ostala su sačuvana, a kao materijal dolazi u obzir tesana hrastovina, kakav je ovdje običaj još i danas. Krov je bio položen neposredno na zid. Pri dnu mu je data obično blaža kosina. Uz krovni šiljak treba u budućnosti, kao novost, postaviti gromobran, koji, dakako, ranije nije postojao. Srebrenik, istina, nije poznat po katastrofalnim udarcima groma, kao, naprimjer, Tešanj i Počitelj, gdje su se ti udarci ne samo ponavljali, nego i prouzročili mnogo štete. Ova se kula može opremiti za smještaj male zbirke srednjovjekovnih i turskih antikviteta.

Građevina nije služila za stalan boravak, pa tako nema odgovarajućih instalacija kao, naprimjer, abdestluka, kamina i slično. Sudeći po ostacima, zidovi nisu bili ožbukani.

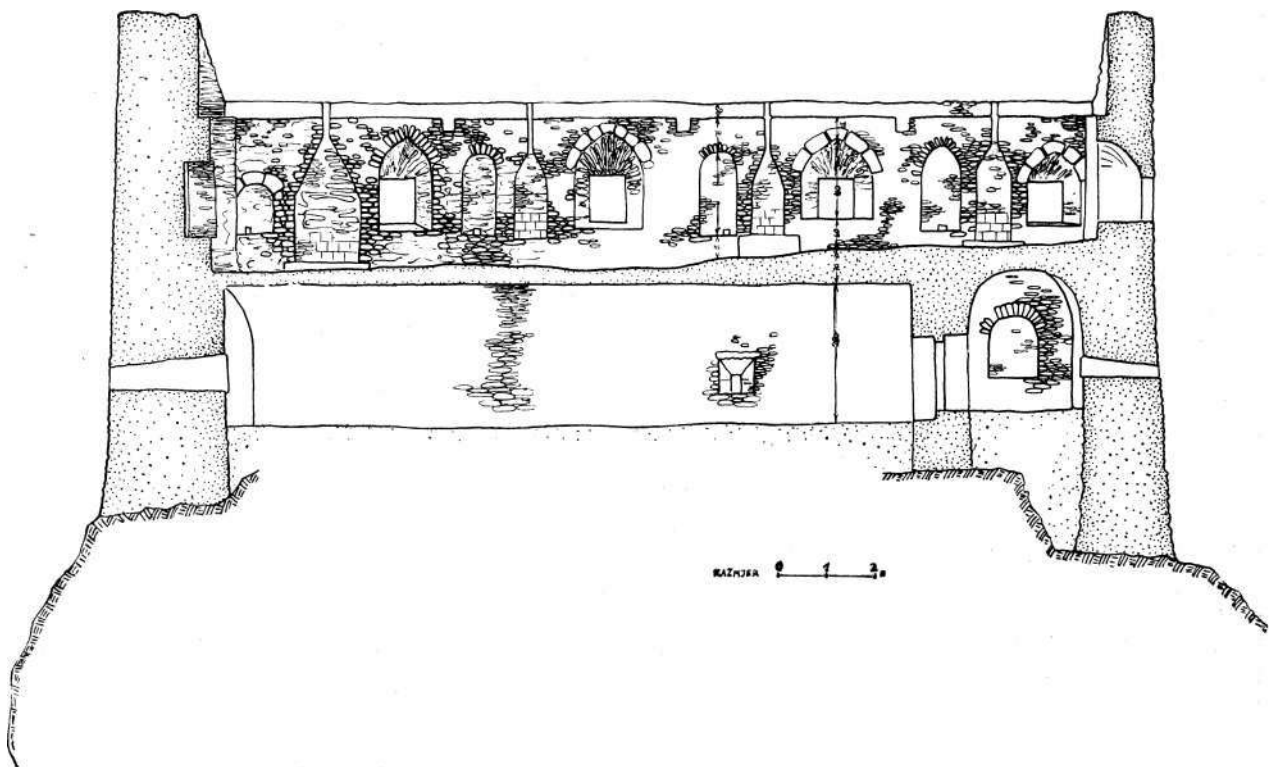
CISTERNA pored kule može da zahvati oko 2 m³ vode. Unutrašnja obloga od crvenog hidrauličnog vapna je već uglavnom otpala. Nova žbuka za oblogu može da se učini od smjese cementa i čistog rječnog pijeska. Stari stanovnici Srebrnika koristili su se, pored ove cisterne, i izvorom žive vode u podnožju grada. To sudimo po debelom zidu kojim je taj izvor bio okružen i zaštićen. Zid je u priličnoj mjeri oštećen od jednog »kopača blaga« koji je oko 1930 godine ondje uzalud rovio. Može se pretpostaviti da je do tog izvora vodio sa grada neki tajni put, koji se za vrijeme opsade mogao noću koristiti za snabdijevanje posade pitkom vodom. U selu Gornji Srebrnik postoji nedaleko grada izvor sa slabim mlazom vode. Možda bi se pogodnom kaptazom mogao ovdje izgraditi rezervoar za dodatno snabdijevanje ovog grada.

STAMBENA ZGRADA zajedno sa glavnom kulom pretstavlja središnji objekat grada, pa, prema tome, zahtijeva punu pažnju konzervatora. Nema sumnje da je i tokom Srednjeg vijeka ovdje stajao najistaknutiji objekat Srebrnika, od koga nam, međutim, nije preostao nikakav neposredni trag. Sadašnja zgrada je po svojim osobinama objekat arhitekture turskog perioda, ali nas po svom položaju u odnosu na glavnu kulu, i po potezima osnovnih zidova, potsjeća na neke starobosanske gradove, kao, naprimjer, na stari grad na Ukrini (vidi sliku br. 5). Moramo, stoga, pomišljati da je graditeljima Srebrnika u XVIII vijeku služio kao uzor objekat koji je tipski srodan gradovima kao

što je stari grad na Ukrini i Dobor, a to je, svakako, bio prvobitni Srebrnik, tada još sačuvan u ruševinama. U takav okvir oni su umetnuli i rasporedili prostorije prema potrebama svoga vremena.

Izgled grada prilagođen je plastici terena, dok su raspored prostorija diktirali uslovi smještaja posade. Zgrada je izduženog oblika. Istočnim dijelom proveden je dugi hodnik, osvjetljen sa dva prozora pored sjeveroistočnog ugla. Na južnom njegovom kraju instalirana su u nišama dva nužnika sa odgovarajućom kanalizacijom. Iz hodnika se ulazi u četiri sasvim identično uređene prostorije, od kojih je svaka imala po jedan prozor, veliku glinenu peć i abdestluk u niskoj zidnoj niši. Sjeverna soba imala je još i prozor u sjevernom zidu, kome u južnoj sobi odgovaraju dva dolafa u južnom zidu. Pregrade među sobama bile su od vrlo lakog materijala. Armaturu su, naime, činile grede čija su ležišta ostala sačuvana i pokazuju nam veličinu pojedinih soba. Pod je bio od drveta, a i strop je po svoj prilici bio obložen daskama.

Zgrada je bila pokrivena pločama koje su dobivene u istom majdanu gdje je pribavljen i kamen za zidove. Krov je bio nisko položen. Nije se moglo ustanoviti u kolikoj je mjeri njegova streha ispadala preko zida. Odvod tekućine iz abdestluka sproveden je kamenim žljebovima koji su za oko 15 do 20 cm ispadali iz zida. Nekadašnja ložišta vatre bila su prema zidu izolirana pločama od sedre. Preveliki procenat krečnjaka u kamenu,

Sl. 11. Stari grad Srebrnik. Stambena zgrada, presjek C—D

od koga je izgrađen grad, učinio ga je neotpornim prema vatri, a to je svojstvo, kako vidimo, bilo poznato graditeljima.

Ispod ovih prostorija proteže se cijelom dužinom zgrade podrum koji je prezidom podijeljen u manju pretkomoru i jednu dugačku dvoranu. Zbog prevelikih padavina svod ove prostorije je u priličnoj mjeri rastresen, ali još uvijek dovoljno stabilan da može izdržati teret gornjih prostorija.

Kao mjera zaštite za ovu zgradu dolazi u obzir izgradnja krova. Budući da na konzerviranom Srebrniku želimo namjestiti čuvara, ova zgrada treba da se uredi za stanovanje. Njeno osposobljavanje sastojalo bi se u dodavanju drvene građevinske stolarije, lakih pregradnih zidova, podova i stropa, a sve to u materijalu kome je ograničen vijek trajanja. Dovođenje električne struje bi se moralo izvesti vrlo pažljivo, tako da ne bi bio narušen starinski izgled zamka.

ZGRADA IZVAN GRADA. — Ostaje sasvim otvoreno pitanje svojedobne namjene zgrade koja se nalazi izvan grada, pri usjeku nasuprot glavnog ulaza. Zgrada je relativno tankih zidova i nema nikakvih otvora. Također se ne može primijetiti nikakva povezanost s ulaznom kulom zamka. Kombinacije Č. Truhelke⁸ u vezi s njenom prvobitnom namjenom nisu prihvatljive. Prije svega, na zgradi nema otvora, pa se tako u nju nije moglo ući, izuzev kroz krov. Na zidovima se, nadalje, ne vide nikakva arhitektonska oblikovanja koja bi bila nužna za podržavanje konstrukcije visećeg mosta. Izgleda kao da na Srebrniku XVIII vijeka nije postojao viseći most, nego se uzlazilo stepenicama. Oblik zemljišta unutar grada nije pružao mogućnost za dovođenje konja i kola, tako da su na gradu nalazili zaklona samo ljudi, pa zbog toga nije ni bio potreban viseći most.

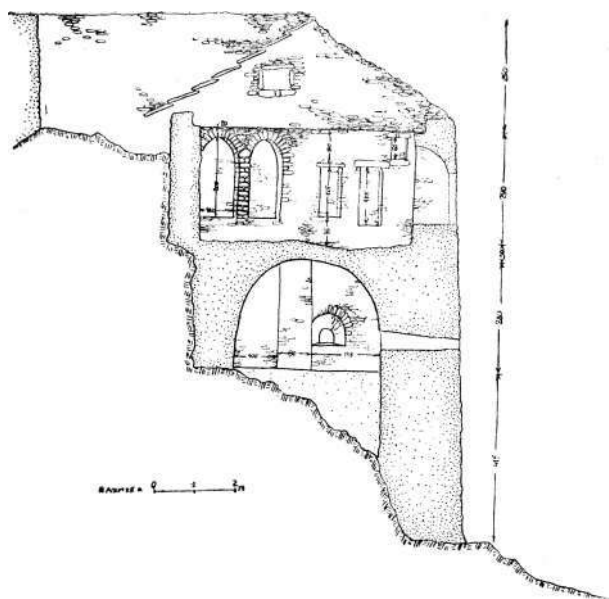
Kao i na kuli br. III i ovdje će se tek naknadnim istraživanjem dobiti osnove za donošenje konačnih zaključaka o konzervatorskim mjerama koje treba da se poduzimaju.

*

Ako želimo baciti pogled na cjelokupni problem koji se odnosi na konzervaciju Srebrnika, treba da sagledamo suštinu toga zahvata. Ovdje nam se, naime, nameće prije svega pitanje da li sve zahvate koji stoje pred nama možemo da provedemo u okviru koji bismo nazvali konzervacijom, ili se nešto od toga mora okvalificirati kao rekonstrukcija, štaviše i kao restauracija.

Grad Srebrnik, onako kako ga danas uglavnom vidimo, nastao je vjerojatno u prvoj polovini XVIII vijeka, poslije 1720 godine, i to pošto su uklonjeni ostaci tada već potpuno ruševnog starog srednjovjekovnog zamka.

⁸ Dr. Ćiro Truhelka: Naši gradovi, Sarajevo 1904.

Sl. 12. Stari grad Srebrnik. Stambena zgrada, presjek E - F

Novo utvrđenje se u mnogočemu povodi za srednjovjekovnim, za novo oružje tada zastarjelim sistemom gradnje. Bez većeg strateškog značaja, Srebrnik ionako ostaje izvan događaja, budući da je u XVIII i XIX vijeku (granica prema Austriji bila već potpuno smirena. Postepeno napuštan, on je u svom propadanju povremeno gubio jedan po jedan od svojih rastrkanih objekata. Sretna je okolnost da je od uništenih krovova, a na njih se, uglavnom, misli kada se govori o propadanju, ostao izvjestan trag koji dozvoljava autentičnu rekonstrukciju. Vidimo, naime, da je njihov izgled bio u svemu jednak poznatim oblicima bosansko-hercegovačkih krovova turskog perioda.

Da bismo spasili zgrade Srebrnika od daljeg propadanja, moramo prvenstveno staviti krovove na kule broj I, II i IV, kao i na stambenu zgradu. Načisto smo s tim da je to jedini prikladan lijek u ovom slučaju. Ako, dakle, treba da stavimo neki zaštitni krov, onda je jasno da tu prije svega dolazi u obzir rekonstrukcija po uzoru na stari originalni krov od koga se sačuvao trag u južnom bočnom zidu stambene zgrade (vidi crtež br. 12).

Na kulama se nisu sačuvali tragovi krovova, pa se stoga moramo poslužiti analognim situacijama na sličnim objektima u Bosni i Hercegovini. Možda je ulazna kula bila pokrivena kamenim pločama, o čemu se, dakako, nismo mogli uvjeriti, ali su kule broj II i IV bile nesumnjivo pokriveno letvicama. Krov od kamenih ploča ne bi se, naime, mogao prilagoditi oblinama osnova, a osim toga je raspon glavne kule (br. IV) suviše velik, a da bi mogao dozvoliti izradu jednostavne konstrukcije koja bi izdržala njegov pritisak. Krov od

letvica je obično dosta strmih stranica, kako se to otprilike vidi na rekonstrukciji, slika br. 3.

Međuspratne konstrukcije bile su od drveta. Ležišta greda vide se još kao udubine u zidu. Te udubine nam dozvoljavaju da možemo vjerno rekonstruirati stare konstrukcije, pridržavajući se pritom i starih mjera.

Kula br. III i sjeverni obor mogu se nakon arheološkog istraživanja konzervirati u stanju u kome su danas zatečeni. Ta konzervacija bi se izvela uglavnom izradom zaštitnog betonskog namaza pri površini zidova. U krunu zida ulaže se kamenje na taj način da se dobije vjerna slika konstrukcije zida, tako da se zadržava izgled ruševnosti, dok se posjetiocu pruža slika o konstrukciji starih zidova. Dakako da se kod tog polaganja mora postići kosina kojom će otjecati voda. Lokve na površini zida opasne su zbog zimskog smrzavanja, kada se zbog pritiska leda stvaraju pukotine u zidu. Pedagoške prednosti takve konzervacije pobijaju primjedbe da se ona ponekad graniči s teaterskim namještanjem.

Mislim da je izvan diskusije pitanje upotrebe cementa za radove na učvršćivanju oslabljenih dijelova zidova Srebrnika. Pitanje je samo u tome kako ćemo se njime koristiti. Mort starih gradova danas je obično dostigao čvrstinu kamena, izuzev u srži debelih zidova gdje u većini slučajeva zadržava uglavnom svoju staru strukturu.

Konzervatorske zidarske radove ne možemo više izvoditi u starim mortovima (čistom gašenom kreču, kreču uz primjesu ulomaka opeke, hidrauličnom vapnu i t. d.), ne samo zato što nam nije uvijek sasvim točno poznat tehnološki proces u kom je on načinjen, nego je za vrijeme od nekoliko stoljeća, otkada postoji jedan zid, u njemu kemijskim procesom dobivena čvrstoća morta gotovo ravna cementu. Naša akcija treba, dakle, da se izvodi u materijalu koji je adekvatan postojećem. Konzervator treba da nakon uviđaja na svakom mjestu donese odluku o vrsti morta kojim treba da se zaliječi nastala rana. Skala kvaliteta tih mortova je velika — počam od lakog produženog, pa do čistog betona. Pri tome treba voditi računa o kolorističkim efektima koji se dadu regulirati bilo primjesom prirodne materije (lokalnog pijeska), bilo raznobojnim dolomitnim brašnom, koji se proizvodi za izradu modernih fasadnih žbuka.

Pokus na Srebrniku pokazao je da je prirodni filitni pijesak kvalitativno i koloristički prikladan za miješanje u betonsku masu.

Beton u zamišljenoj konzervaciji Srebrnika ne igra posebno naglašenu ulogu. Njime se, izuzev na dva-tri mjesta, služimo na sasvim sporednim učvršćivanjima pojedinih zidnih površina. Iznimno će biti potrebno nešto veće zidanje oko unutrašnjeg lica ulazne kule i njenog prigradka, kao i oko ulaznih vrata u stambenu zgradu.

Kod postavljanja krovova dolazi također u pitanje upotreba jednog modernog proizvoda: cementno-azbestnih krovnih ploča. Ukoliko bude moguće u majdanu kod Srebrnika proizvesti prirodne ploče za krovove stambene zgrade i eventualno ulazne kule, moramo pomišljati na izradu sa modernim spomenutim sredstvom. Umjetno proizvedene ploče razlikuju se od originalnog starog prirodnog materijala zbog svoje male debljine i pravilnog oblika. U suštini su oba načina pokrivanja bliska.

Konzervacija koja bi se osnivala isključivo na upotrebi betonskih namaza ima svojih mana. Istina je da bi se u tom slučaju vizuelno sačuvao zatečni status starog grada, ali bi ti namazi morali mjestimično biti toliko obilati da bismo arhitekturi u znatnoj mjeri oduzeli dokumentarnost. U slučaju da se ne bismo odlučili za krovove, bili bismo prisiljeni da u tri velika i značajna objekta stavimo hidrološke izolatore u obliku ljevanih betonskih ploča sa premazima bitumena. Sakrivanjem takvih ploča, improvizacijama kamenih podova, mi bismo, možda, dobili na obliku, ali ne na sadržaju, a mislim da nam je sadržaj u ovom slučaju daleko važniji. Stavljanjem krovova, prozora i vrata, mi ničim ne mijenjamo bit zatečene arhitekture, nego joj samo naglašavamo prvotnu funkciju.

Na gradu se moraju stvoriti potrebni uslovi ne samo za život gradskog kustosa nego i za posjetioce koji će kraće ili duže vremena ovdje boraviti. Za potrebe tog boravka moraju da se opreme prostorije u stambenoj zgradi. Njihova oprema treba svakako da bude kompletirana nekim instalacijama moderne stambene kulture, na koju smo navikli (električna struja i slično). Želimo da čuvar grada bude naobražen čovjek, dakle ne samo stražar na zidovima, nego i tumač Srebrnika. Takvog čovjeka, jasno, ne možemo prisiliti na životne uslove iz prve polovine XVIII vijeka, ali isto tako ne smijemo dozvoliti da tekovine moderne civilizacije tište svojim prisustvom ambijent koji nam pruža stara arhitektura, koju želimo oživjeti. Rješenje leži u rukama spretnog arhitekta, koji će pomiriti ove dvije suprotnosti.

Konzervacija na izloženi način dozvoljena je u prilikama koje još danas vladaju u Bosni i Hercegovini. U pripremi izvedbenih nacрта mi se, naime, možemo služiti brojnim komparativnim primjerima na postojećoj bosanskoj arhitekturi, a izvedbu možemo bez ustezanja prepustiti vještini naslijeđenog umjeća naših dundera koji ponekad mogu detaljima dati više topline nego što to mogu pružiti i sami nacrti. Mi ovdje i danas još raspoložemo takvim majstorima koji, s naslijeđenim poznavanjem zanata, umiju da stvaraju u duhu domaće arhitekture turskog perioda, dakle u lancu tradicija čija je jedna karika i naš Srebrnik.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE BURG SREBRNIK UND DIE PROBLEMATIK IHRER KONSERVIERUNG

Das Bezirksamt von Tuzla beabsichtigt konservatorische Arbeiten an der Burg von Srebrnik durchzuführen. Die Vorbereitungsarbeiten sind seit dem Jahre 1954 im Gange, und ab 1956 müssten die ersten direkten Arbeiten an den Bauten vorgenommen werden.

Die erste urkundlich bestätigte Nachricht über die Burg' datiert vom Jahre 1333, also aus der Zeit, als Banus Stephan II Kotromanic in seinem Suburbium eine Schenkungsurkunde an die Republik von Dubrovnik herausgab. Ende des XIV und während des XV Jahrhunderts wird Srebrnik häufig in den Zusammenstößen zwischen Ungarn und Bosnien erwähnt und 1463 sie zur Zentralfestung der Srebrniker Banskchaft erhoben. In der Zeit zwischen 1512 und 1526 fällt die Burg, entgültig unter türkische Oberhoheit.

Seit dieser Zeit wird Srebrnik ganze 2 Jahrhunderte nicht erwähnt, Bei Errichtung einer Art türkischer Militargrenze, wurde die Lokalführung für das Gebiet um Srebrnik in der Burg von Gradacac errichtet, Srebrnik selbst findet aber nur als kleines Dorf Erwähnung. Die Burg war also eine schwerbeschädigte Ruine, dessen Stand sich erst nach 1718 wieder gebessert hat. Um die Mitte des Jahrhunderts wird ein Aga als Festungskommandant von Srebrnik erwähnt, und 1777 wurden kleinere Reparaturen an den Mauern vorgenommen, die also auf ein nochmaliges Bestehen der Burg hinweisen. Da die architektonischen Details der heutigen Ruine zweifellos türkische Formen aufweisen, kann mit grosser Bestimmtheit angenommen werden dass die jetzt bestehenden Bauten in der ersten Hälfte des XVIII Jahrhunderts errichtet

worden sind, etwa um 1720—1730. Dies ist auch verständlich, da zu dieser Zeit die österreichische Grenze bis südlich des Saveflusses vorgeschoben worden war.

Um das Jahr 1850 war Srebrnik ziemlich zerstört, und bis Ende des XIX Jahrhunderts stand nur noch die Moschee.

Auf steilen, für Menschen schwer zugänglichen Felsen, sowie in günstigen klimatischen Verhältnissen gelegen, blieb die Ruine von Srebrnik sehr gut erhalten.

Konservierungsarbeiten bestehen vor allem in der Errichtung von Dachern über einigen Gebäuden, besonders über den Türmen Nr. I, II, IV und dem Wohngebäude beim Bergfried. Das Moscheengebäude (Turm III) in dem wir die einzigen Reste der alten mittelalterlichen Burg sehen, sowie der nördliche Zwinger (zwischen Turm II und III) werden in der heute bestehenden Lage konserviert. Da auf Wunsch des Investors Unterkünfte für einen Wächter, und fremde Besucher errichtet werden sollen, wäre es notwendig das Wohngebäude in diesem Sinne wiederherzustellen. Dies ist leicht möglich, nachdem alle Elemente der alten Architektur (Dach, Fenster, Ofen, Badenischen, usw.) in besser oder schlechter erhaltenen Resten heute anzutreffen sind, auf diesen Grund eine treue Wiederherstellung gegeben werden kann. Es ist ein glücklicher Zufall dass heute noch die volkstümlichen Baumeister überall in Bosnien in altüberlieferter Bauweise ihr Gewerbe ausüben mit deren Hilfe eine Wiederherstellung der Architektur des XVIII Jahrhunderts ohne grosseren Schwierigkeiten durchzuführen ist.